

Pavol Lacko

JEDEN ZA VŠETKÝCH, NIKTO ZA JEDNÉHO

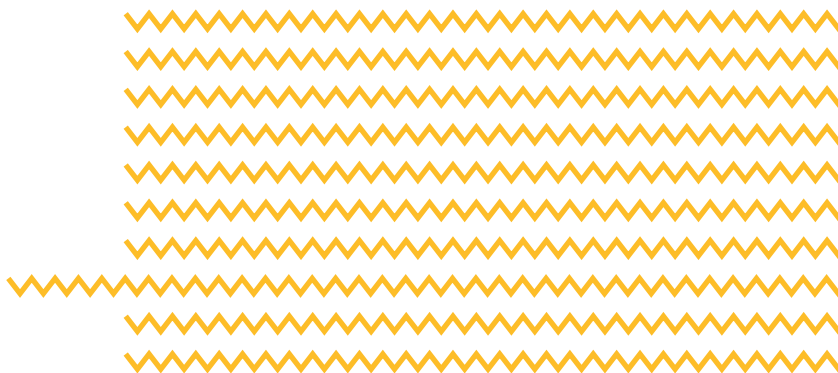
*Čo chýba a čo pomáha odvážnym ľuďom,
ktorí nahlasujú nekalosti*

ALIANCIA FAIR-PLAY

JEDEN ZA VŠETKÝCH, NIKTO ZA JEDNÉHO

*Čo chýba a čo pomáha odvážnym ľuďom,
ktorí nahlasujú nekalosti*

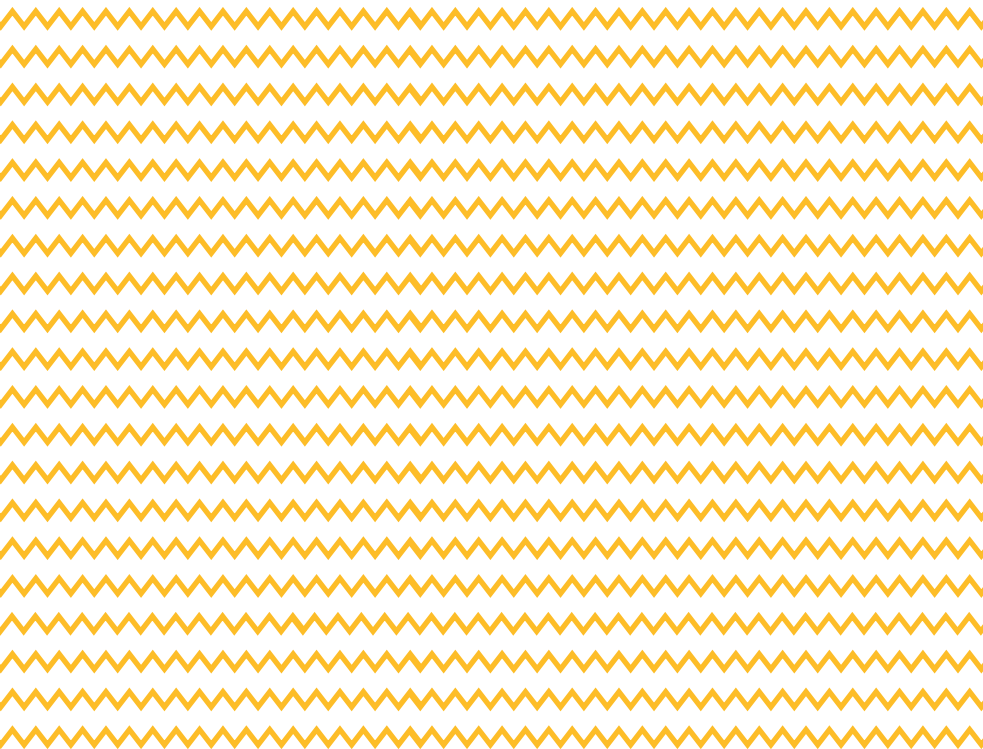
ALIANCIA FAIR-PLAY, BRATISLAVA 2015

PAVOL LACKO

**JEDEN ZA VŠETKÝCH,
NIKTO ZA JEDNÉHO**

*Čo chýba a čo pomáha odvážnym ľuďom, ktorí
nahlasujú nekalosti*

Projekt bol podporený Islandom, Lichtenštajnskom a Nórskom prostredníctvom Programu Aktívne občianstvo a inklúzia, ktorý realizuje Nadácia Ekopolis v spolupráci s Nadáciou pre deti Slovenska a SOCIA — nadácia pre sociálne zmeny

Projekt je podporený programom Aktívne občianstvo a inklúzia, ktorý realizujú:

 nadácia **ekopolis** **soc̣a**

NADÁCIA PRE DETI SLOVENSKA
CHILDREN OF SLOVAKIA FOUNDATION

 eeagrants

ISLAND
LIECHTENSTEIN
NORWAY

OPEN SOCIETY FOUNDATIONS

© Pavol Lacko, 2015

Editori © Zuzana Wienk, Fero Pauliny, 2015

Jazyková korektúra Radoslav Kovács, 2015

Príprava podkladov Milan Grieč, Andrea Klimčová, Milan Majtán, 2015

© Aliancia Fair-play, 2015

ISBN 978-80-89790-06-7

OBSAH

Na úvod	9
S kým sme sa rozprávali	11
Zhrnutie	15
1 Cesta whistleblowerera za obranou verejného záujmu	19
1.1 Na aké prekážky whistlebloweri narážajú	20
1.2 Čo obrana verejného záujmu prináša	39
2 Pomôcky, ktoré majú whistlebloweri poruke	47
2.1 Čo pomohlo whistleblowerom	49
2.2 Krátke rady na záver	55

NA ÚVOD

Cesta od všimnutia si niečoho nekalého vo svojom pracovnom okolí až po nahlásenie problému a jeho vyriešenie je dlhá a trnistá. Aliancia Fair-play sa rozprávala s trinástimi ľuďmi, ktorí ju prešli. V nasledujúcich riadkoch ich voláme whistlebloweri (oznamovatelia nekalostí). Keď narazili v práci na nečestnosť, porušenie zákona či dokonca korupciu, povedali si, že to tak nenechajú.

Na Slovensku sú takí ľudia ohrozeným druhom. Korupciu by podľa prieskumov nahlásil iba každý piaty občan. Kto sa jej prizera, najčastejšie neverí, že by niečo zmenil, alebo má strach z následkov. Skúsenosti zo zahraničia pritom ukazujú, že ľudia zvnútra pomáhajú odhaľovať podvody lepšie ako akékoľvek audity. Ak chce Slovensko šetriť verejnú kasu, bez odvahy ľudí zvnútra sa nezaobíde.

Cielom tejto publikácie je prispieť tomu, aby ich bolo viac. Mapuje prekážky, ktorým odvážni ľudia čelia, aj postupy, ktoré im pomáhajú. Zachytáva zlyhania jednotlivcov, inštitúcií a spoločnosti z pohľadu tých, ktorí ich cítili na vlastnej koži. Opisuje, aký má nahlasovanie nekalostí dopad na prácu, zdravie i súkromie whistleblowerov. A ponúka cenné rady, aby budúci ochranovia verejného záujmu mohli využiť osvedčené recepty a nemuseli opakovať to, na čom sa iní popálili.

Mená ľudí, ktorí s nami hovorili, s ich súhlasom zverejňujeme. Ich skúsenosti však popisujeme anonymne, aby neboli spätné

vystopovateľné ku konkrétnym osobám. Mnohí z našich respondentov stále bojujú s príkormi, ktoré im oznámenie podvodov prinieslo. Anonymita ich chráni pred ďalšími postihmi. Napokon, nie je dôležité, ktorý z nich je autorom konkrétneho výroku. Ich príbehy preverili novinári, verejnosť, či ocenenie Biela Vrana.

Čo teda whistlebloweri hovoria? Zhodujú sa na tom, že nahlasovanie nekalostí je na Slovensku tvrdým orieškom. Polien pod nohami, ktoré musia preskakovať, je oveľa viac ako pomocných rúk. Najväčšími prekážkami neboli pre nich zlé zákony alebo procesy na úradoch, ale konkrétni ľudia. Šéfovia, ktorí nevedia prijať kritiku. Bojazliví kolegovia. Pohodlní úradníci. Formálni vyšetrovatelia. Bezzubí kontrolóri. Na ich dobrej (svoj)vôli stojí a padá, či bude problém zametený pod koberec.

Okrem tejto skúsenosti majú spoločné ešte jedno. Zažili, že po oznámení príde úder. Začnú sa problémy v práci. Tie často vedú k tomu, že odvážni ľudia zamestnanie opustia alebo „sú odídenci“. Mnohí z nich platia za odvahu stratou priateľstiev či zdravím.

Napriek úderom väčšina z nich hovorí, že by konala opäť rovnako. Ich rozhodovanie sa láme na jednom a tom istom bode: ak by mlčali, nevedeli by sa na seba pozrieť do zrkadla.

S KÝM SME SA ROZPRÁVALI

Táto publikácia by nevznikla bez ochoty odvážnych ľudí ponoriť sa do spomienok a podeliť sa o svoj príbeh. Aliancia Fair-play všetkým ďakuje za rozhovor.

WHISTLEBLOWERI

Jana Dubovcová

Bývalá sudkyňa bola jednou z prvých, ktorá našla odvahu kritizovať kontroverzného šéfa Najvyššieho súdu SR Štefana Harabina. Pomáhala profesionalizovať súdy a otvárať ich verejnej kontrole v čase, kedy to u väčšiny sudcov narážalo na nepochopenie.

Peter Holúbek

Bývalý príslušník Slovenskej informačnej služby je autorom spisu Gorila, ktorý naznačuje korupčné vplyvy a previazanie oligarchov so slovenskými politickými špičkami.

Marián Jasík

Bývalý pracovník Správy Národného parku Nízke Tatry spolu so svojimi kolegami bránil Tatry proti chemickým postrekom, ktoré hrozili po kalamite v roku 2004.

Erika Lakatošová

Bývala účtovníčka obce Ruská prichytila starostu, ako vyberá tisíce eur z obecných peňazí bez toho, aby ich použitie vykladoval.

Eubica Lapinová

Ako kontrolórka Národného lesníckeho centra odhalila vážne porušenia zákona pri verejnom obstarávaní.

Zuzana Melicherčíková

Bývalá zamestnankyňa študijného oddelenia Právnickej fakulty Univerzity Komenského upozornila na podozrivé prijímanie študentov.

Ján Mičovský

Bývalý zamestnanec štátneho podniku Lesy SR upozornil na plytvanie s majetkom lesov.

Zuzana Pechočiaková

Detská lekárka upozornila na bielenie údajov v karte pacienta, ktoré opisovali jeho reakciu na podávaný liek.

Simona Rudavská

Bývalá šéfkla sekcie Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny spolupracovala s políciou na usvedčení kolegu, ktorý ju chcel korumpovať.

Vladimír Suchodolinský

Bývalý rozviedčik zdokumentoval možné tunelovanie Vojenskej spravodajskej služby.

Mariana Vavrová

Bývala pracovníčka Ústredia Sociálnej poisťovne upozornila na sporné metodické usmernenie, podľa ktorého poisťovňa vyplácala dôchodky expolicajtom a exvojakom.

Oto Žarnay

Bývalý učiteľ košickej Obchodnej akadémie upozornil na podozrivé faktúry za externé právne služby v sume tisícov eur.

Jozef Žatko

Bývalý ochrankár Úradu pre ochranu ústavných činiteľov upozornil na podvody pri vykazovaní spotreby benzínu v služobných autách.

Viac informácií o niektorých z nich nájdete na www.bielavrana.sk.

ODBORNÍCI

Jozef Hašto

Renomovaný psychiater. Liečil a postavil sa za Hedvigu Malinovou v čase, kedy ju slovenská vláda a polícia obviňovali, že si útok na seba vymyslela.

Mária Kolíková

Právnička, exriaditeľka Centra právnej pomoci a bývalá štátna tajomníčka Ministerstva spravodlivosti SR.

Pavel Nechala

Právnik, spolupracovník Transparency International Slovensko.

Zastupoval viacerých whistleblowerov, téme sa dlhodobo venuje. Pomáhal zlepšovať zákon, ktorý by ich mal chrániť.

Tom Nicholson

Investigatívny novinár, ktorý otvoril viacero veľkých káuz, po ktorých padali hlavy. Medzi inými aj kauzu Gorila.

Jaroslav Spišiak

Bývalý šéf Policajného zboru SR.

ZHRNUTIE

Nový zákon o ochrane whistleblowerov vzbudil veľké očakávania doma i v zahraničí. Slovensku naozaj chýbala legislatívne ukotvená ochranná infraštruktúra. I ten najlepší zákon však bude zasadený do existujúceho prostredia s jeho zvykmi a neformálnymi väzbami. Rozhovory z tejto štúdie ukázali, že práve prevažujúca kultúra verejnej správy môže byť najväčšou bariérou reálnej ochrany ľudí, ktorí sa rozhodnú nahlásiť problémy vo svojej inštitúcii.

Whistleblower sa už na začiatku ocitá v riskantnej a ľudskej novej situácii. I v dobre fungujúcej spoločnosti môže byť úspech jeho snahy podmínovaný rôznymi faktormi. Zhromaždenie reálnych skúseností slovenských whistleblowerov však prinieslo hrozivejšie zistenia. Aktívnejšiemu prístupu zamestnancov verejnej správy k odhaľovaniu a riešeniu nekalostí bráni samotný systém, nie chýbajúca právna úprava. Personálne väzby vo verejnej správe, krytie problémov z najvyšších poschodí, neexistencia dôveryhodných nezávislých kontrolných inštitúcií, netrestanie prešlapov či uchýlenie sa k formálnym postihom, ktoré sú vzápätí vinníkovi vykompenzované. Kultúra tolerancie lajdáctva, odpor voči kritickej spätnej väzbe a k základným manažérskym či výkonnostným návykom.

Nový zákon síce prinesie akú-takú zamestnanecko-právnu ochranu a právnu pomoc, ale tá sa nebude týkať riešenia samot-

nej podstaty podania. A práve tu stoja whistlebloweri sami proti obrovskej presile.

O využití skromných zákonných nástrojov na svoju ochranu sa navyše budú rozhodovať konfrontovaní s pracovnou a ľudskou realitou v úradoch. Viac ako zákon teda zaväzú dôvera voči schopnosti šéfa priznať problém, poznanie jeho väzieb na príčiny problému či jeho pôvodcov, viera v nezávislosť iných kontrolných inštitúcií.

Popísané praktické skúsenosti odhalili, ako málo si legislatíva uvedomuje vážnosť situácie, do ktorej sa whistlebloweri dostávajú a ich reálne potreby. Nevytvára žiadny priestor pre psychologické poradenstvo v čase možného extrémneho vypätia, ani systémový prístup k tvorbe praktických manuálov či konzultačných služieb. Navyše, oznamovatelia sú odborníkmi vo svojej úzko špecializovanej oblasti, pochopiteľne im však chýba potrebný prehľad pre úspešné kľúčkovanie medzi kompetenciami a inštitúciami, rovnako ako erudovanosť posúdiť právnu kvalifikáciu problému. Teda zručnosti kľúčové pre úspešné dotiahnutie problému, v ktorom sa človek ocitne len výnimočne.

Nuž a potom ešte ostáva celý balík osobných výziev a problémov ľudí v tejto výnimočnej situácii – odvaha postaviť sa proti väčšine, sebadôvera a schopnosť vysporiadať sa s tlakom, strata ľudskej podpory na pracovisku, ale aj v súkromnom živote, spochybňovanie zistení. Nie je to teda len strach zo straty zamestnania, ktorému whistlebloweri na svojej ceste čelia. Niektorí z nich boli navyše postavení pred výzvy, ktoré by mal problém zvládnuť i profesionál. Ako napríklad dôveryhodne zahrať úlohu agenta na korupčnej schôdzke.

Zákon o ochrane whistleblowerov bol dôležitým začiatkom. Táto štúdia však ukazuje, že bez skutočnej vôle, rozsiahlych sys-

témových zmien vo verejnej správe a robustnejšej konzultačnej či pomocnej infraštruktúry pre hlavných hrdinov môže byť len nevyužívaným nástrojom bez praktického dosahu.

1 CESTA WHISTLEBLOWERA ZA OBRANOU VEREJNÉHO ZÁJMU

1.1 NA AKÉ PREKÁŽKY WHISTLEBLOWERI NARÁŽAJÚ

Cesta, na ktorú sa odvážni ľudia vydávajú, keď chcú oznámiť nekalosť, je kľukatá. Medzi nahlásením problému a jeho vyriešením stojí veľa nástrah a prekážok. Nasledujúce riadky mapujú všetky odbočky a zachádzky, ktoré slovenským whistleblowerom tú ich cestu za spravodlivosťou skomplikovali.

ŠÉFOVIA SÚ ALERGICKÍ NA KRITIKU

„Bolo mi povedané, že tam nie som na to, aby som kládol otázky.“ Takto sa začína príbeh mnohých odvážnych ľudí, s ktorými sa Aliancia Fair-play rozprávala. Pracovali pre ministerstvá, úrady, školy či obce a keď natrafili na nezrovnalosti, ktoré zaváňali podvodom, začali sa pýtať. Či sa pýtali na zvláštne nákupy, podozrivé faktúry alebo neštandardný postup kolegov, odpoveď veľakrát neprišla. „Vyslovene som sa domáhal odpovede,“ hovorí jeden z whistleblowerov.

„Keď som si dovolil dať nepríjemnú otázku, nakričali na mňa, že čo si to dovoľujem.“

Ak nadriadení predsa len reagovali, vysvetlenie bolo povinnou jazdou, ktorá chcela kritické otázky odbiť z pozície moci.

Neprineslo rozumnú odpoveď, lepší argument, ani nerozptýlilo pochybnosti, hovoria respondenti. „Odpísali všeobecne,“ spomína si jeden z nich.

Mnohí z nich si spomínajú, že šéfovia venovali viac pozornosti ich motívom než faktom, na ktoré upozorňovali. Kritiku nebrali ako šancu na spätnú väzbu. Bola pre nich trňom v oku. „Šéf sa ma na chodbe medzi štyrmi očami pýtal, prečo sa o to zaujímam,“ hovorí jeden z whistleblowerov. „Čo si myslíte, že týmto dosiahnete?“ vypočul si druhý. Ďalšieho riaditeľ vysmial.

Podobné reakcie bývali časté. Viacerí opísali atmosféru v tíme ako „alergiu na kritiku“. Mnohí z nich chodili do práce s pocitom, že pripomienky do vlastných radov sú pre vedenie tabu. „Nikdy by nepriznali, že niečo nie je dobre urobené,“ hovorí o svojich nadriadených jeden z oznamovateľov.

„Ľudia sú zahľadení do seba, do svojich starostí a problémov. Všetko, čo prichádza zvonka, považujú za útoky,“ myslí si iný. Kritiku považujú za „snahu o ich diskreditáciu“ alebo o presadzovanie „vlastných individuálnych záujmov“ vnútri úradu. „Ako keby si ľudia v sebe postavili hrádzu. Keď o probléme nebudú hovoriť, tak vlastne neexistuje. Niekedy mi to pripadalo ako medzi malými deťmi,“ čuduje sa.

Odmietanie spätnej väzby viedlo v lepšom prípade k tomu, že zamestnancov nezaujímal, čo sa okolo nich deje. Hľadeli iba na svoj pracovný stôl a nezasahovali do pracovného pohodlia a zabehnutej rutiny svojich kolegov. Vedeli, že keby boli aktívni, namiesto pochvaly by mohli prísť problémy. „Vládlo tu pravidlo ‚dáš pokoj, máš pokoj‘, opisuje jeden z respondentov atmosféru na pracovisku. „Je čudné, že funguješ inak,“ vypočul si od svojho kolegu, ktorému pravidlo „dáš pokoj, máš pokoj“ vyhovovalo.

V horšom prípade viedla „alergia na kritiku“ k atmosfére strachu. „Ludia sa báli na chodbe rozprávať. Keď za mnou niekto prišiel do kancelárie a nadriadený nás videl spolu, mali z toho hlavybolenie,“ opisuje whistleblower. Podobnú skúsenosť popísali viacerí: „Ludia sa boja vyjadriť názor.“ A nielen vo vážnych prípadoch, keď kolegovia odhalia možné nezákonnosti. Nadriadeným neoponovali ani v oveľa banálnejších veciach — napríklad keď mali iný odborný názor ako ich šéfovia.

Odborníci tento problém poznajú. „Ludia, ktorí sa vedia postaviť proti prevahe moci a konformne sa správajúcej väčšine, tvoria prirodzenú menšinu populácie,“ hovorí psychiater Jozef Hašto. Odborníci to vedia z experimentov, ktoré opakovane skúmali, ako bežní ľudia reagujú na nezmyselné príkazy „zhora“.

Napríklad príkaz, nech ublížia druhému. Dve tretiny z nás sa podvolia, hoci by si to o sebe nikdy nepomysleli. Spoleháme sa na autoritu, vypneme svoje svedomie a pocit viny preniesieme na ňu. Odolá iba tretina. Dá sa s tým však pracovať. „Čím viac ľudí o tomto mechanizme vie, tým viac ľudí je schopných zastaviť sa v danej situácii,“ hovorí Hašto.

KOLEGOVIA STRKAJÚ HLAVY DO PIESKU

Mnohí whistlebloweri šťastie na takých ľudí nemali. Keď narazili na ticho u šéfov, snažili sa získať podporu kolegov. „Nemôžete byť sám,“ vysvetľuje jeden z nich. „Keď zodpovední videli, že nie som sám, nedovolili si už nič.“ Spájanie síl v práci bolo prvým pokusom, ako vytvoriť tlak a vynútiť pre problém pozornosť.

Snaha o spoločný tlak končila často neúspešne. Mnohí kolegovia sa oznamovateľom obrátili chrbtom. „Zazerali na mňa ako na vraha,“ spomína si whistleblower na pohľady v práci. „Kolegyňa povedala známej, že keby ma stretla, tak mi napľuje do očí,“ dopočul sa druhý. „Väčšina kolegov ma začala zdravieť cez zuby,“ hovorí ďalší. Priamo alebo nepriamo mu vyčítali, že nedá pokoj.

„Kolegovia ma na chodbe nevideli, no na WC mi povedali, ako mi držia palce.“

V iných prípadoch ostala podpora okolia skrytá. „Keď sedíte s kolegom v kancelárii bez vedúceho, tak si porozprávate. Ale inak boli ticho,“ spomína whistleblower. „Niektorí kolegovia sa na chodbe tvárili, že ma nevidia, ale na WC mi povedali, ako mi držia palce,“ smeje sa dnes iný. „Tí istí ľudia, ktorí predtým podpísali list o zlých podmienkach na pracovisku, sa mi postavili chrbtom,“ nerozumie ďalší.

Potľapkávanie po pleci len vtedy, keď to nikto nevidí, však nepomáha. Práve naopak. „Človek vidí zbabelosť a to, že podpora je iba virtuálna. Je to sklamanie,“ vysvetľuje psychiater Hašto. Hovorí, že keď sa na pracovisku nájde čo i len jeden ďalší kolega, oznamovateľ to má jednoduchšie.

Whistlebloweri súhlasia, že podpora okolia je pre nich dôležitá. „Nebyť ľudí okolo mňa, jednoducho by sa to nestalo,“ priznáva jeden z ich. Nekalosť by nevyšla najavo a zodpovední by ju nezačali riešiť. Kolegovia mu pomohli nájsť právnikov, brániť sa, aj reagovať na podpásové údery. „Ja som bol iba špička ľadovca.“

Podržali ho, aj keď mu bolo ťažko. „Nechcem, aby to vyznelo ako fráza, ale moji kolegovia nemuseli verejne vystupovať. Vnútri komunity som cítil podporu,“ hovorí s vďačnosťou.

Ak by podpora chýbala, whistlebloweri by so svojimi otázkami, pochybnosťami a svedomím ostali sami. „Niektorí ľudia začnú v takejto chvíli pochybovať o sebe,“ hovorí psychiater Jozef Hašto. Začnú rozmýšľať o tom, či naozaj narazili na vážny problém a či dôkazy ustojia. Predražené nákupy vyzerajú jednoznačne až dovtedy, kým všetci naokolo nezačnú nechápavo krútiť hlavou.

Psychológia tento fenomén pozná. Experimenty ukazujú, že ak sú ľudia vystavení spoločenskému tlaku, mnohí sa mu podvolia, aby nevytŕčali z radu. Radšej poprú aj nos medzi očami — len nech nie sú so svojim názorom sami. Podpora okolia je preto často kľúčová.

VELA OTÁZOK NA PRÁVNICKA — A MÁLO ODPOVEDÍ

Viacerí oznamovatelia si spomínajú, že po zistení nekalosti narazili na praktické otázky, ktoré si dovtedy nekládli. „Vôbec som nemal ani predstavu, ktoré organizácie a orgány mi môžu pomôcť prešetriť túto ošemetnosť,“ opisuje whistleblower situáciu, v ktorej sa ocitol, keď ostatní strkali hlavy do piesku. V spleti ústredných orgánov štátnej správy, zriaďovateľov, auditorských orgánov či inšpektorátov sa bežný človek orientuje ťažko. „Dovtedy som také veci neriešil“.

Neprávnikom by tiež pomohlo, keby si mali kde overiť, čo podľa zákona smú a čo nesmú. „To sú informácie, ktoré laik nemôže vedieť,“ hovorí whistleblower a pýta sa:

Môže si nahráť rozhovor so šéfom, ktorý ohýbanie zákona prizná, no smeje sa mu do očí? Môže si na mobil odfoťiť kritické dokumenty a neskôr nimi argumentovať? Bude to mať nejakú váhu? Môže si tieto dokumenty poslať na súkromný email?

Nemôžu ho potom zažalovať za vynášanie interných údajov? Alebo za poškodenie dobrého mena? „Keby som si to mal celé naštudovať sám, nemám šancu. Človek by musel zvládnuť právo a ešte v tom aj byť veľmi dobrý,“ konštatuje. Obrátil sa preto na právnika a mal šťastie. Natrafil na takého, ktorý bol zorientovaný a poradil mu zadarmo.

Nie je to však bežné. Keď idú whistlebloweri za advokátom, musia za jeho služby zaplatiť ako ktokoľvek iný. Žiadny špeciálny prístup nemajú. Odvážni ľudia, ktorým záleží na svojom okolí, sú tak postavení do paradoxnej situácie: ak chcú štátu pomôcť, musia za to sami zaplatiť. „Poskytovanie právnej pomoci nie je nastavené dobre. Vzhľadom na priemerný príjem sú právne služby mimoriadne,“ myslí si jeden z nich.

Mnohým z nich by nepomohol ani najnovší Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti, ktorý na Slovensku platí od začiatku roku 2015. Whistleblowerom zaručuje bezplatnú právnu pomoc v Centre právnej pomoci, organizácii spadajúcej pod Ministerstvo spravodlivosti — no až vtedy, keď už nekalosť oznámia a potrebujú advokáta, ktorý by ich zastupoval. To je aj najväčšia výhrada právničky Márie Kolíkovej, ktorá Centrum kedysi viedla. „Osoba, ktorá uvažuje, či vôbec oznámi nekalosť, ne-nájde právnu pomoc, aby sa zorientovala napríklad v tom, či táto nekalosť spadá pod trestné činy, ktoré možno chránene oznámiť,“ hovorí. Na dilemy, od ktorých závisí, či whistlebloweri vôbec budú môcť a chcieť nekalosť oznámiť, zákon nemyslí. Centrum síce poskytuje predbežné konzultácie, no ide iba o základnú právnu radu. Kolíková navyše upozorňuje, že právnici Centra trestné právo nerobievajú. Je teda otázka, či by whistlebloweri dostali dostatočné odpovede na ich úzko zacielené otázky, ak by sa aj rozhodli základné konzultácie využiť. Krátky návod pre odvážnych štátu chýba.

Zákon má podľa Kolíkovej ešte jednu veľkú dieru. Ak whistleblower oznámi nekalosť, štát mu pomôže iba v pracovnoprávnom spore, keď mu bude robiť prieky zamestnávateľ. Na trestnoprávne konanie zákon nemyslí. Keby teda oznamovateľ stál pred policajtom ako svedok a chcel radu právnikovi, Centrum je zlá adresa. A žiadnu inú pre nich štát nemá.

Pomocnú ruku podávajú mimovládne organizácie. „So svojím podozrením sa na nás môžete s dôverou obrátiť,“ **ponúka** Nadácia zastavme korupciu. Jedna z jej aktivít je podpora whistleblowerov. Právnicki nadácie sa budú snažiť dozrieť na to, aby bola nekalosť vyšetrovaná a neodišla dostratena. Ak by whistleblowerovi hrozil postih v práci alebo v jeho okolí, nadácia zväži aj sociálnu pomoc.

PRIVEĽA MEDZIČLÁNKOV MEDZI PODNETOM A RIEŠENÍM

„Hneď, ako sme zistili, že s priamym nadriadeným sa nedá, mali sme ísť vyššie,“ rozmýšľa whistleblower, čo by dnes urobil inak. Čakal, že nadriadený s problémom pohne, no ten neurobil nič. „Museli sme komunikovať cez štyroch ľudí,“ spomína si oznamovateľ, ako naháňal zodpovedných problém vyriešiť, kým problém rástol. „Bolo to pomalé a informačný tok bol príliš zaťažený úmyselnými aj neúmyselnými dezinformáciami,“ zhrňa.

Podobné rozčarovanie zažilo viacero whistleblowerov. Hovoria, že zastávok, ktorými prešiel ich podnet, bolo priveľa — a často boli zbytočné. Samotnej veci nepomohlo, že podnet videlo desať párov očí. Hlavný referent, vedúci oddelenia, vedúci odboru, vedúci sekcie, vedúci kancelárie, kontrolór. Iba ju zdr-

žali. „Mal som s tým problém, lebo som vedel, že keď sa to bude ťahať dlho, problém ostane bez riešenia.“ Keďže sa však dohodli viacerí, súhlasil. „Nemyslím si, že to bol dobrý nápad,“ hovorí dnes. Rozhodnúť musel napokon aj tak šéf, ktorý sedí najvyššie.

„Tok informácií v úrade bol pomalý a zaťažený dezinformáciami.“

Ak oznamovatelia posielajú podnety cez poltucet sekcií a odborov, robia tak z dôvodov štábnej kultúry a vlastnej ochrany. Neskôr by im totiž vedenie vyhodilo na oči, že nedodržali úradný postup.

„Toto je zásadné,“ zvažnie whistleblower, keď sa počas rozhovoru dostáva k pointe. „Netreba ísť s bubnom na zajace,“ hovorí. „Musíte na problém upozorniť nadriadených. Listom, na porade, ústne. Musí byť neodškriepiteľné, že ste na to upozornili,“ trvá na tom.

Ďalší s ním súhlasí. „Aj keď viete, že sa to neoplatí nahlásiť nejakej inštitúcii, musíte to urobiť. Inak vám vytknú, že ste sa na ňu neobrátili“, varuje. Úradný postup dodržal, aby sa ochránil. „Nechcel som, aby mi vyčítali, že som obišiel túto inštitúciu a išiel za inou.“

Mnohí z whistleblowerov tak stoja pred dilemou. Ak sa spoliahnú na úradný postup, riskujú, že riešenie nekalosti sa bude ťahať, alebo sa na ceste k riaditeľovi úplne stratí. Ak úradný postup obídu, riskujú, že im to nadriadení neskôr vytknú a spočítajú.

Riešením dilemy by mohol byť novoprijatý Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti. Úrady núti, aby prstom ukázali na osobu, ktorej môžu zamestnanci poselať po-

dozrivé podnety. Tá má tri mesiace na to, aby podnet preverila a oznámila whistleblowerovi výsledok. Zodpovedá sa iba štatutárnemu orgánu inštitúcie. Odpadajú tak všetky medzičlánky, ktoré predtým stáli medzi oznámením a riešením. Zamestnanci nemusia odhaliť svoje meno, na závažné nekalosti môžu upozorniť aj anonymne. Ak ho napriek tomu odhalia, musí byť uchované v tajnosti. Pravidlo platí od polovice roka 2015.

Viacerí respondenti pochybujú o tom, že nový nástroj pomôže. „Všetko je napojené na tú istú personálnu štruktúru,“ obáva sa jeden z nich. Často má maslo na hlave šéf, pod ktorého spadá osoba zodpovedná za vyriešenie podnetov. Pochybnosti vzbudzuje aj 90 dňová lehota na preverenie. Po 90-tich dňoch nemusí po probléme ostať ani stopy. Podobné výhrady počuť neraz. Nový zákon závisí do veľkej miery od ľudí, ktorí whistleblowerom doteraz kládli polená pod nohy.

NEVŠÍMAVÉ ODBORY

Stopkou pre svojvoľných šéfov môžu byť odbory. Ak fungujú a postavia sa za odvážneho zamestnanca, pomáha to. Veci ako takej aj jemu samému. „Šéf odborov zohral kľúčovú úlohu,“ obzerá sa späť whistleblower a dodáva, že bez ľudí okolo neho by nemal šancu. „On bol ten, kto povedal, že takto to ísť nemôže.“ Zorganizoval právnikov, médiá, poradil, čo robiť.

Všetci oslovení také šťastie nemali. „Ak sa deje nejaká nepravosť, odbory by mali zdvihnúť varovný prst,“ myslí si jeden z nich. Keď však dostal zákaz hovoriť o probléme, jeho odbory boli ticho. Nepostavili sa ani proti hromadnej výmene ľudí. „Mali jasne povedať, že toto sa nemôže diať a trvať na svojom.“

Mal pocit, že k vzniknutej situácii sa stavali vlažne. „Ak by odbory mali byť iba do počtu, nemusia byť vôbec,“ hnevá sa.

„Ak by odbory mali byť iba do počtu, nemusia byť vôbec.“

Sklamanie neskrývajú ani ďalší whistlebloweri. „Členovia odborov, ktorí mali byť na mojej strane, boli u kolegu a presviedčali ho, nech ma zastaví,“ čuduje sa jeden. Ďalší hovorí, že keď si ho pozvali na koberček, zástupca odborov sa len mlčky prizeral. „Neplnil úlohu odborov.“ Priznáva však, že to závisí od konkrétnych ľudí. Pozná úrady, kde odbory fungujú. Väčšina občanov si to však nemyslí. Podľa prieskumov dôveruje slovenským odborom 39 percent občanov.

TOLEROVANIE LAJDÁCTVA

Nefungujúcich vecí, ktoré podkopávajú whistleblowerom nohy, je na úradoch viac. Na mnohých sa nenosí trestanie za prešľapy. „Zodpovednosť potvrdili na papieri a o mesiac boli títo zamestnanci povýšení,“ smeje sa whistleblower. Alebo „prípady postúpili na škodovú komisiu, vinníci škodu nahradili a pri viačerných odmenách dostali trikrát väčšiu odmenu ako bol trest.“

Vinníci boli potrestaní formálne. Keď im úrad vzal peniaze z jedného vrečka, do druhého im ich vrátil naspäť. „Vinníci prišli vysmiati do zasadačky, sadli si za stôl a spýtali sa, kde to majú podpísať,“ spomína si oznamovateľ.

„Niektorí sú na svojich pozíciách už roky. Cítia sa neohrození aj v prípade zmeny vedenia,“ opisuje situáciu na pracovisku iný

whistleblower. Nepamätá si, že by niekedy zažil vyvodzovanie zodpovednosti. „Maximálne niekomu krátili osobný príplatok,“ hovorí. Príplatok však nie je trestom, ale formou odmeny.

„Vinníci prišli vysmiati do zasadačky, sadli si za stôl a spýtali sa, kde to majú podpísať.“

Tolerovanie lajdáctva je problémom v celej krajine. Aliancia Fair-play v minulosti skúmala, či ministerstvá trestajú vinníkov za plytvanie, na ktoré upozornil Najvyšší kontrolný úrad. Úrad je na Slovensku autoritou, ktorej zistenia majú váhu. Jeho kontrolóri našli v štátnych faktúrach diery vo výške 28 miliónov eur. A to skúmali len obdobie troch rokov. Zodpovednosť napriek tomu neniesol nikto. Obce obstáli iba o trochu lepšie. Riešili iba tretinu prípadov plytvania, väčšina vinníkov však obišla bez trestu.

Výsledkom je apatia. „Ak pravidlá nie sú vynútiteľné a vinníci trestaní, ľudia to od nahlasovania nekalostí odrádza,“ hovorí psychiater Jozef Hašto. Problémy ostanú skryté pod pokrievkou a na konci dňa trpí verejný záujem.

VEREJNÝ ZÁUJEM NEMÁ ADVOKÁTA

Keby úrady sledovali verejný záujem, lajdákov by netolerovali. Verejný záujem sa týka hodnôt a prospechu spoločnosti ako celku. Súkromný záujem prospechu jednotlivca alebo jeho blízkych. Úradníci, ktorí strážia verejný záujem, musia chrániť to spoločné a nesmú z neho odkrajovať vyvoleným. Toľko teória. Prax vyzerá byť iná. Zrozprávania whistleblowerov sa verejný záujem podobá na vtíp o yetim. Každý o ňom hovorí, no nikto ho nevidel.

„Verejný záujem je oficiálne deklarovaný, ale keď príde na lámanie chleba, je vždy posledný,“ myslí si jeden z oslovených a nie je sám. „Pocit, že svoju funkciu robia skutočne vo verejnom záujme, som medzi bývalými kolegami nemal. Vyzeralo by to tam inak,“ hovorí ďalší. „Je to tá najväčšia brzda, ktorá existuje.“

„Keď príde na lámanie chleba, verejný záujem je vždy posledný.“

„Prietokový ohrievač na eurofondy,“ smeje sa iný whistleblower, keď rozpráva o svojom pracovisku. Spomína podnikateľské kruhy, klesajúcu odbornosť a stúpajúcu politiku v rozhodnutiach. Žiadny verejný záujem.

V príbehoch mnohých whistleblowerov sa úrady podobajú viac na súkromné firmy ako na inštitúcie, ktoré si občan platí z daní, aby mu slúžili a chránili ho. Akoby verejný záujem nemal na najvyšších poschodiach rázneho obhajcu.

BEZZUBÁ KONTROLA ZVONKU

Ak to vo vnútri úradu nejde, whistlebloweri sa skúšajú obrátiť na nadriadené inštitúcie. Akúsi nestrannú kontrolu zvonku. Viacerí však zistili, že nestranná kontrola je celkom nestranná iba na papieri.

„Keď som zistil, v akom osobnom vzťahu sú tí ľudia, zneistel som a vytušil som, že niečo nie je v poriadku,“ opisuje jeden z nich svoje vytriezvenie z nadriadeného orgánu, ktorý mal na jeho šéfa dozerať. Od kontroly zvonku si veľa nesľuboval. Skôr mal pocit, že nadriadení sa snažili problém zamiesť pod kobe-

rec. Ťažko veriť v nestranné objektívne preverenie tam, kde sú rôzne prepojenia alebo známosti. Hoci aj cez viacero stupňov.

Na miestne „kamarátšafy“ a hierarchie narazili viacerí. „Kým bol v úrade, chránili ho. Keď stratil funkciu, zbadal som rozdiel,“ spomína si na svojho šéfa ďalší. „Mám pocit, ako keby som bojoval s veternými mlynmi,“ napísal Aliancii Fair-play v čase, keď jeho podnety odmietal orgán za orgánom napriek tomu, že mal na papieri dôkazy. „Šéf pritom nikdy nevyvrátil, čo tvrdím. Ani keď som to dal do médií.“

„Kým bol v úrade, chránili ho. Keď stratil funkciu, videl som rozdiel.“

„Volal som na ministerstvo rôznym riaditeľom, ale, bohužiaľ, nepodržali ma. Povedali mi: čo ja viem, nenecháte to tak?“ opisuje svoju skúsenosť iný.

Veľa whistleblowerov kontrolným orgánom neverí, väzby sa im vidia prisilné. Úradníci podnet často nevyužijú na vyšetrovanie, ale na prenasledovanie whistleblowera. Iní oznamovatelia si myslia, že nezávislá kontrola zvonku, ktorá by mohla odhaliť nekalosti, v niektorých organizáciách ani nie je možná. Nepočítajú s ňou zákony. Ďalšie kroky odvážnych ľudí preto smerujú na políciu či prokuratúru.

POLÍCIA VYŠETRUJE WHISTLEBLOWERA VIAC NEŽ ZLOČIN

„Myslel som si, že budem predvolaný, vypočutý, všetko im ukážem a tým to pre mňa končí. Predstavy z filmu,“ usmieva

sa dnes whistleblower, keď opisuje, ako rozprával svoj príbeh prokurátorovi. Nebola to príjemná ani neutrálna skúsenosť, zhodujú sa viacerí. Často boli v strede pozornosti oni — a nie problém, na ktorý upozorňovali. „Cieľom bolo spochybníť moje argumenty, nie vyšetriť podstatu veci,“ konštatuje ďalší whistleblower.

„Prokurátorovi som povedal, že sa na výsluchu cítim ako obvinený. Spýtal som sa, či nepotrebujem advokáta. Na to sa zobudil a povedal, že on je ten, kto by ma mal chrániť,“ spomína si iný.

„Cieľom policajta bolo spochybníť moje argumenty, nie vyšetriť merito veci.“

„Po čase za mnou prišli policajti v civile a začali sa ma vypytovať, či podnikám a iné nezmysly. Mojm prípadom sa nikto nezaoberal,“ napísal Aliancii Fair-play ďalší v čase, keď podal trestné oznámenie. „Nechal som ich potom vyšetrovať pre nečinnosť,“ dodáva.

Podobné zážitky mávajú s políciou novinári. Keď píšu o citlivých prípadoch, vyšetrovatelia ich volajú na výsluch. No často sa ich prioritne nepýtajú sa na vec, kvôli ktorej ich predvolali. Tlačia na novinárov, aby prezradili svoje zdroje.

Anonymita je pritom najsilnejšou ochranou, akú whistlebloweri majú. Ak šéf nevie, kto s problémom vyšiel von, nemá koho potrestať. S anonymitou ráta aj novoprijatý Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti. Keď whistleblower nahlási nekalosť prokurátorovi, môže si vybrať spôsob ochrany, o ktorom sa nedozvie jeho zamestnávateľ. Jej garantom však majú byť aj tí prokurátori, ktorí novinárov tlačia do prezrádzania mien.

Iní whistlebloweri zažili políciu z jej svetlej stránky. „Brali to vážne. Povedali, že je dobré, že som sa ozval tak skoro a začali vyšetrovať,“ chváli policajtov whistleblower. „Boli veľmi príjemní,“ opisuje ďalšiu atmosféru na výsluchu.

Viacerí sa však zhodujú, že dnes by návštevu na polícii ne nechali na náhodu. Vopred by sa informovali, ktorý vyšetrovateľ ich neodbije — a išli by iba za ním. „Keby som mal druhý takýto prípad, obrátim sa na konkrétneho policajta,“ radí whistleblower. „Viac by som rozmýšľal, za kým ísť. Snažil by som sa cez kontakty zistiť, ktorý policajt je korektný,“ súhlasí ďalší.

Odborníci, s ktorými sa Aliancia Fair-play rozprávala, hovoria, že prístup polície ovplyvňuje aj podpora alebo nepodpora zhora. Rozviazané ruky a otvorenosť pomáhajú, atmosféra strachu škodí. Mnohí novinári to cítia. Hovoria o obdobiach, kedy je pre nich takmer nemožné rozprávať sa s policajtami či prokurátormi — lebo si to nepraje vedenie.

Rozpačité skúsenosti občanov s políciou odzrkadľujú aj prieskumy verejnej mienky. Inštitút pre verejné otázky v roku 2013 zistil, že policajtom verí iba každý druhý občan. Mnohí oznamovatelia ich obchádzajú oblúkom. „Podali sme niekoľko trestných oznámení a vieme, ako sa zametajú pod koberec,“ hovorí rezignovane respondent, ktorý na políciu viac nešiel. „Vyšetrojú treťoradých ľudí, princíp sa nerieši nikdy,“ zhŕňa svoje výhrady iný. Myslí si, že veľké ryby sa báť nemusia.

Fungujúca polícia pritom motivuje whistleblowerov hneď dvakrát. Na jednej strane pomáha zastrešiť a vyriešiť ich podnet. Je však aj strašiakom. „Právnik mi povedal, že ak to nenahlásim, budem spolupáchateľom. Keď príde kontrola, zaplatím za to ja,“ priznáva whistleblower. „Ak podám trestné oznámenie, budem krytý.“ To bol moment, kedy sa definitívne rozhodol.

DLHÁ CESTA DO MÉDIÍ

Väčšina whistleblowerov sa zhoduje na tom, že prípady sa výraznejšie pohli, až keď na ne upozornili médiá. Násť si do nich cestu však nebolo vždy jednoduché.

Bežný človek nie je na kamery, diktafón a veľké publikum zvyknutý. Nad tým, že by problém riešil prostredníctvom médií, neuvažuje. „Nemal som strach z toho, čo poviem. To bolo všetko založené na pravde. Skôr som mal strach, že budem medializovaný,“ priznáva náš zdroj. „Obával som sa médií, pretože s nimi nemám skúsenosti a informácie sa dajú aj zneužiť,“ vysvetľuje iný, prečo bol k novinám rezervovaný.

Novinári tieto obavy poznajú. Mnohí oznamovatelia, ktorí sa na nich obrátia, bojujú s podobnými pocitmi. Ich prvou podmienkou býva, aby neboli v článku prezradení. Niektorí si ho chcú pozrieť ešte predtým, ako vyjde v novinách. Chcú sa tak uistiť, že informácie spomenuté v materiáli ani náhodou nepovedú k nim. Mohlo by to mať pre nich aj ich blízkych následky. „Neviem si predstaviť, že by som bol zamestnancom v úrade a riešil problém v médiách,“ priznáva whistleblower.

Rozhodnutie ísť do novín padne najčastejšie až vtedy, keď ostatné možnosti zlyhajú. Potom prídu praktické prekážky. Whistlebloweri zistia, že žiadneho novinára nepoznajú — často ani sprostredkovane. A tak skúšajú. „Musím povedať, že sme oslovili viacerých novinárov, no reagovali iba málokto,“ spomína si respondent. Odpovede, ktoré dostal, sa niesli v duchu: nemáme čas, pozrieme sa na to, budeme sa tomu venovať neskôr. „Skôr som mal pocit, že nemajú záujem.“

Iný sa k dobrému novinárovi, ktorý zastrelil jeho príbeh, dostal náhodou. „Zatelefonoval som známemu, či nepozná ne-

jakého novinára alebo študenta žurnalistiky.“ Dostal tri mená, pomohol mu hneď prvý. „To bola najväčšia náhoda“, hovorí a zhlboka si vydýchne.

Whistlebloweri získavajú kontakty na novinárov neformálne — a často so šťastím. Oficiálne kanály, ktoré by ich bezpečne naviedli ku konkrétnemu človeku, ktorý pokrýva ich témy, nepoznali. Zahraničné médiá mávajú pre oznamovateľov špeciálne weby. Radia im, na akú emailovú či poštovú adresu sa môžu obrátiť a ako to majú urobiť bez toho, aby sa ohrozili. Upozorňujú, ako o probléme bezpečne komunikovať. A ponúkajú jednoduché návody, ako whistleblower môže byť s novinárom v kontakte aj elektronicky. Napríklad cez šifrované emaily.

EXISTENČNÉ RIZIKO

Napriek všetkým príkormom by sme nekalosť oznámili znova, hovoria dnes whistlebloweri. Väčšina však chápe ľudí, pre ktorých by podobný krok bol priveľkým bremenom. A myslia tým najmä situácie, keď ide človeku o holé prežitie.

„Keď sa pod tlak okolia dostane človek, ktorý nemá istotu práce a môže zažiť existenčné ohrozenie, stratí odvahu vstúpiť do ringu,“ hovorí whistleblower. Taký človek od nekalosti radšej odvracia zrak. Hrozí mu totiž, že by dôsledky oznámenia neunesol. Často nimi býva strata práce, zdravotné problémy, rozpady priateľstiev či osobné útoky. „Ja som mal jednoduchšiu situáciu,“ priznáva.

„Strach ľudí o svoju prácu a existenčnú neistotu môžu funkcionári využiť. Klientelizmus a rodinkárstvo je teda zbraňou v ich rukách, a to bez strachu, že budú odhalené,“ povedal iný whist-

leblower pre áno! magazín. Žije v regióne s vysokou nezamestnanosťou.

„Človek, ktorý môže zažiť existenčné ohrozenie, ťažko nájde odvahu ísť do ringu.“

Ďalší existenčným problémom rozumie, no celkom nesúhlasí. „Práca chýba mnohým,“ uznáva. Napriek tomu dnešok považuje za relatívne prajný čas. „Keď nevieme byť statoční v tejto dobe, akí by sme boli, keby nám išlo o život?“ pýta sa.

1.2 ČO OBRANA VEREJNÉHO ZÁJMU PRINÁŠA

Oznamovanie nekalostí prevrátilo život mnohých whistleblowerov hore nohami. Pozitívne, no najmä negatívne. Zažili nepohodlie doma i v práci, častejšie vyhľadávali lekára. Viacerí museli začať odznova. Pomohli však vyriešiť viaceré nekalosti, ktoré by bez ich snahy zapadli prachom. Mnohí si za to vyslúžili ocenenie a obdiv okolia. Nasledujúce riadky zhrňajú plusy aj mínusy, ktoré so sebou obrana verejného záujmu prináša.

ŠIKANA V PRÁCI

„Už len čakám, kedy urobíte chybu, aby som mohol na vás poslať svojich právnikov.“ Replika, ktorá znie ako z filmu, je reálna. Vypočul si ju whistleblower po tom, čo sa jeho šéf našiel v ranných novinách. „Pamätám si len túto vetu,“ hovorí. „Považoval som ju za hrozné zastrašovanie.“ Jedna veta — to býva iba začiatok. Neprijemností, ktoré whistlebloweri zažívajú na vlastnej koži (zhodou okolností práve po oznámení nekalosti), je oveľa viac.

Zastrašovanie. Šikana. Odobratie vstupnej karty do úradu. Samota v kancelárii. Žiadne pracovné úlohy. Sedenia na koberčeku u šéfa. Čakanie. Zosmiešňovanie na poradách. Náhubkové dodatky k zmluvám, ktoré bránia o probléme hovoriť. Prekla-

danie z oddelenia na oddelenie. Krátenie odmien. Disciplinárne konania. Očierňovanie v okolí. Výpoveď. Mesiace bez práce. Trestné oznámenia.

„Čakám, kedy urobíte chybu, aby som mohol na vás poslať svojich právnikov.“

A k tomu obrovský sociálny tlak. „Šéf na poradách hovoril o tom, že novinári sú nepriatelia tohto štátu a iba vyrábajú kauzy. Snažil sa naviesť kolegov, aby odmietli medializáciu,“ spomína si oznamovateľ na to, čo sa v práci dialo, keď bol problém krátko pred prasknutím. Hovorí, že šéf sa z neho snažil urobiť rebeľa — jednotlivca, ktorý sa búri proti väčšine. Čudáka.

„Dostával som esemesky o jedenástej v noci,“ krúti hlavou iný oznamovateľ. „V práci sa na mňa pozerali agresívne,“ všimol si ďalší. „Väčšina kolegov ma začala zdravieť cez zuby,“ hovorí tretí.

V niektorých prípadoch sa nadriadení snažili, aby to whistleblower vzdal sám. „Nevyhodili ma priamo. Preradovali ma, až som im nakoniec povedal — ďakujem,“ opisuje respondent. Ďalšieho zavreli do kancelárie bez toho, aby mu dali pracovné úlohy. Čítal noviny a hral o stenu pingpong. Deň za dňom, týždeň za týždňom. Pol roka úplne sám.

V iných prípadoch prišla po oznámení problému výpoveď. Oficiálne nebolo problémom, že sa v ňom whistleblower vrátil. Zákonník práce hovorí, že ani byť nesmie. Na vine bola „zlá ekonomická situácia“ či „organizačné dôvody“. Údajne. Medzi štyrmi očami to však často vyzeralo inak. „Nadriadený mi povedal, že s človekom, ktorý toto spravil, nemôže pracovať. Ten istý nadriadený ma potom vyhodil. Tak neviem, či to spolu súvisí,“ rozmýšľa polovážne-položartom.

ZDRAVOTNÉ PROBLÉMY

Tlak v práci sa u mnohých whistleblowerov odrazil na ich zdraví. Oznámením nekalosti sa spustil kolotoč výčitiek, krivých pohľadov a spochybňovania. Každý deň boli ako na ihlách. „Bolo pre mňa veľmi ťažké čeliť rôznym priamym a nepriamym útokom. A ešte od ľudí, o ktorých ste si mysleli, že majú rovnaký záujem ako vy. V skutočnosti sa ukázal opak. Je to psychicky dosť náročné,“ hovorí jeden z nich.

„Bol som v úplnom strese,“ zhrňa ďalší. „Mal som stále vysoký tlak. Uvedomil som si, že sa pre šéfa idem zbláznit,“ spomína si tretí.

„Mal som vysoký tlak. Pre šéfa som sa išiel zbláznit.“

Viaceri preto vyhľadali lekára. Trvalo dlho, kým sa vrátili do fyzickej a psychickej pohody. „Potom to prešlo postupne. Ako sa hovorí, zvykneš si na všetko, aj na šibenicu,“ smeje sa dnes jeden z nich. „Upokojil som sám seba. Potom sa dalo všetko do poriadku,“ spomína si druhý na to, čo mu pomohlo.

ROZPAD PRIATELSTIEV

„Už viem prečo vo filmoch odvážni ľudia nemajú rodinu. Aby na to nedoplácali ostatní,“ smeje sa whistleblower. Keď sa prenesie myšlienkami naspäť, zvažnie. „Rúcal sa mi osobný svet“, hovorí. Rozhodnutie bojovať s veternými mlynmi dopadá aj na súkromie. Veľakrát negatívne. Mnohí blízki nad oznamovateľmi krúčia

hlavou. Nechápu, prečo sa rozhodli dobrovoľne riskovať — a strádať. „Mama sa ma pýtala, či ju chcem priviesť do hrobu,“ smeje sa dnes jeden z nich.

„Tí, o ktorých ste si mysleli, že vám pomôžu, sa otočili chrbtom. A takí, čo do teba skalou, keď ty chleбом, tak tí pomohli,“ čuduje sa ďalší. Prekvapili ho najmä ľudia, od ktorých pomoc nečakal.

Iný triezvo poznamenáva, že rozhodnutie oznámiť nekalosť vytriedilo jeho priateľov od pseudo priateľov. „Je to veľmi rýchle a čisté,“ konštatuje. Je jeden z mála, ktorý o strate hovorí bez emócií. Neformuluje to ako varovanie. Skôr chce, aby boli ostatní pripravení.

(VY)RIEŠENIE NEKALOSTI

Najväčšou odmenou je pre whistleblowerov odstránenie nekalosti a potrestanie vinníkov. Preto idú s kožou na trh. „To je najdôležitejšie,“ súhlasí jeden z nich. V príbehoch ľudí, s ktorými sa Aliancia Fair-play rozprávala, sa to doteraz podarilo spoločne.

V jednom prípade bol vinník postavený pred súd za korupciu. Možných objednávateľov však polícia nevyšetrovala. Vinníka navyše po čase trest minul, spadol pod hromadnú amnestiu prezidenta.

V troch prípadoch padali skôr či neskôr hlavy. Zodpovední pod verejným tlakom odstúpili, boli donútení položiť svoje funkcie alebo sa do nich opätovne nedostali. Jeden z oznamovateľov nekalosti zabránil. Ďalšiemu sa podarilo urobiť z témy vec verejnú a zburcovať spoločnosť, aby sa o ňu začala zaujímať. S pozitívnym medzivýsledkom.

Dvaja whistlebloweri na výsledok svojho podnetu stále čakajú. Prípady majú v rukách policajti a prokurátori, ktorí sú pod drobnohľadom verejnosti. Ďalší otvoril verejnú diskusiu a prinútil poslancov parlamentu, aby sa problémom zaoberali.

Štyria whistlebloweri obišli ako ochrancovia verejného záujmu naprázdno. Ich podnetmi sa síce orgány zaoberali, išli však dostratena. Potrestaný nebol nikto a neexistuje záruka, že problém, ktorý našli, sa nezopakuje.

Bilancia je teda skôr pozitívna. Hoci horko-ťažko, šesť podnetov bolo vyriešených a tri na riešenie čakajú. Keby oznamovatelia mlčali, bilanciou by bola nula.

SPOLOČENSKÝ KREDIT — A BREMENO

Spoločenský kredit. Tak sa dajú zhrnúť rôzne plusy, ktoré whistleblowerom oznámenie nekalosti prinieslo. Časom. Väčšina si predtým preskákala hromadu mínusov. Podpora prišla až neskôr — a nie u všetkých.

„Ludia ma spoznávajú a keď majú náhodou problémy, volajú mi, alebo za mnou chodia.“

„Keď som dostal tú cenu a potom aj pracovné ponuky, postupne sa moja situácia zlepšovala a bolo to super,“ spomína si whistleblower na to, čo ho potešilo. Ocenenie a nová práca však už iba doťahovali predošlé straty. Podobne to vnímajú viacerí.

Príbehy väčšiny z nich boli ocenené ako spoločensky prospešný čin, na ktorý bola potrebná riadna dávka odvahy. Znamenali aspoň akú-takú satisfakciu za príkoria, ktoré sa im do-

stali. Vďaka oceneniu si mnohí našli nové miesto ako náhradu za prácu, o ktorú pre svoju odvahu prišli. Za viacerých sa postavili mimovládne organizácie a pomáhajú im pri súdnych sporoch. A mnohí sa ocitajú v im doteraz cudzích situáciách — zažívajú, aké je to byť pokladaný za morálnu autoritu, od ktorej sa očakávajú univerzálne odpovede.

„Ľudia ma spoznávajú a keď majú náhodou nejaké problémy, volajú mi alebo prídu osobne,“ opisuje jeden z nich. „Ak viem, pomôžem,“ dodáva. Keď poradiť nevie, sprostredkuje kontakt na mimovládne organizácie.

Pozitívne vzory pomáhajú, súhlasí psychiater Jozef Hašto. „Ľudia s tendenciou prispôbovať sa autoritám a tolerovať nepravosť môžu byť motivovaní, že sa dá vzopriet,“ hovorí. Príbehy whistleblowerov inšpirujú ostatných. Pre ich nositeľa však môžu byť aj bremenom.

„Obracajú sa na mňa ľudia a chcú vedieť, ako postupovať,“ hovorí neisto iný. „Keď viem, aké následky to môže mať, nemám odvahu ostatným radiť. Môžete niekomu povedať — choď do toho, zruinuj si život?“ pýta bezradne. Neskôr uzavrie: „Bola to dobrá vec. Len škoda, že ešte nie je výsledok.“

2 POMÔCKY, KTORÉ MAJÚ WHISTLEBLOWERI PORUKE

2.1 ČO POMOHLA WHISTLEBLOWEROM

Slovenská skúsenosť hovorí, že whistlebloweri majú oveľa viac prekažok pod nohami, ako zábradlia vedľa seba, ktorého by sa mohli chytiť. Nasledujúce kapitoly popisujú to málo z pomôcok, ktoré sa našim respondentom osvedčili a ktoré dávajú ako tip ostatným.

VNÚTORNÉ PRESVEDČENIE

Keby ostali ticho, ušetrili by si veľa problémov. Neprišli by o prácu, zdravie či priateľov. Nepísali by o nich v novinách, nezažívali by stres. Prečo sa napriek všetkému whistlebloweri rozhodnú prehovoriť? Hovoria, že vidia nespravodlivosť a keby nekonali, mali by problém pozrieť sa ráno do zrkadla.

„Aj keď sa zobudíte o štvrtej ráno, musíte si byť istý, že ste konali správne.“

„Nebрал som to tak, že idem niečo zachraňovať. Šiel som si to vyriešiť so svojím vlastným svedomím,“ vysvetľuje jeden z respondentov. „Buďme k sebe úprimní. Človek do poslednej chvíle zvažuje, či to urobí, alebo nie.“ Aj on dlho pochyboval. Nakoniec si však povedal, že ak to neoznámí, bude sa za seba hanbiť.

„Musíte byť na sto percent presvedčený, že ste spravili dobre. Aj keď sa zobudíte o štvrtej ráno,“ hovorí ďalší whistleblower. Za kľúčové považuje vnútorné presvedčenie človeka. „Inak začnete pochybovať, chytíte depresie, stavy úzkosti a celý súboj ste prehrali.“ Keď hovorí o súboji, myslí tým samotný problém — nie ľudí, ktorí sú zaň zodpovední. „Nemôže to byť o tom, že idete proti niekomu bojovať. Trieska môže trafiť aj toho, kto seká,“ varuje.

„Naša psychika funguje ako parlament, kde sú rôzne frakcie, tendencie, motívy a hádky,“ vysvetľuje psychiater Jozef Hašto, ako pracuje naše svedomie. Akékoľvek konanie je preto ťažko zúžiť na jedinú motiváciu, ktorá by ho ovplyvňovala. Väčšina whistleblowerov, s ktorými sa Aliancia Fair-play rozprávala, sa však zhodne na jednom: v prvom rade chceli férovosť. Pre samotnú vec, aj pre seba. Práve táto motivácia vraj vyhrala v ich psychickom parlamente nad všetkými ostatnými. „Túžil som, aby spravodlivosť a pravda nakoniec zvíťazili,“ hovorí jeden z nich.

DÔKAZY, KLÚČOVÉ SÚ DÔKAZY

Dobrá vôľa však nestačí na to, aby pravda vyšla najavo, zhodujú sa whistlebloweri. Potrebovali dokumenty — listinné dôkazy pre všetky tvrdenia. Pomáhajú získať pozornosť pre nekalosť a chránia i samotného oznamovateľa.

„To bola moja poistka. Radím ju každému. Aby mal papiere. Bez nich nemá nič,“ myslí si náš zdroj. Skúsil všetko. Pýtal sa šéfa, bol na polícii aj u prokurátora. Keď prípad zahrli dostratena, dôkazy mu pomohli získať pre svoj príbeh médiá. „Novinár mi povedal, nech mu pošlem papiere. Prezrel si ich a následne mi volal,

že to berú.“ Dôkazy whistleblowerera zároveň chránili. „Šéf sa proti tomu nikdy nepostavil. Nepovedal, že tvrdím hlúposti.“ A neprišla ani žaloba za ohováranie či poškodenie dobrého mena.

„Ak človek nemá tvrdenia podložené papiermi, nemá nič.“

Dôkazy zbierala väčšina whistleblowerov. „Odfotil som si to, aby som mal aspoň akú takú zábezpeku,“ hovorí jeden z nich. Okrem toho sa rozhodol, že na kritické stretnutia nebude chodiť sám. „Poprosil som kolegyňu, aby išla so mnou k riaditeľovi ako svedok. Nemali odvahu poslať ju preč,“ hovorí. Spätne si uvedomuje, že to bolo prezieravé.

Ďalší vraví, že nadriadení ho brali vážne, až keď mal niečo v ruke. „Najprv sa ma pýtali či to nie sú iba moje domnienky.“ Neskôr pripustili, že prípad vyzerá čudne a začali sa oň zaujímať. Bez dôkazov by to išlo ťažko.

Pri dokumentovaní na whistleblowerov čakajú minimálne dve nástrahy, ktorých by si mali byť vedomí: mlčanlivosť a ochrana osobných údajov. Obe môžu byť v krajnom prípade použité proti nim. Mlčanlivosť úradníkov zaväzuje neprezradiť nič, čo súvisí s ich prácou a čo by bežný človek nezískal prostredníctvom Zákon o slobodnom prístupe k informáciám. Dôvodom má byť záujem úradu. Záujmom úradu a štátu však môže iba ťažko byť krytie podvodov pod rúškom mlčanlivosti. Práve preto súdy často uprednostnia verejný záujem a oslobodia úradníka spod obvinení o porušení predpisov. Každý prípad sa však posudzuje individuálne. Je dôležité, aby sa oznamovateľ radil s právnikom vo všetkých kľúčových štádiách prípadu (pri rozhodovaní o tom, čo a ako zdokumentovať, či zverejniť).

Druhým problémom, na ktorý môžu naraziť, môže byť ochrana osobných údajov. Dokumenty, ktoré získajú, ich môžu obsahovať. Ak ich chcú šíriť ďalej a nevystavovať sa riziku, mali by zvážiť radu právnikov.

Iný respondent súhlasí: „Mnohé veci som si nezdokumentoval.“ Neskôr zistil, že to bola chyba. „Vôbec sme nevedeli, ktoré dokumenty neskôr polícia a prokuratúra akceptuje,“ spomína si.

Dnes by sa mohol jednoducho poradiť. Bezplatnú pomoc ponúka napríklad Nadácia zastavme korupciu. „Neváhajte sa na nás obrátiť pre radu, čo má šancu obstáť pred súdom a aký typ dôkazov zozbierať,“ vyzýva mimovládka na webe.

MÉDIÁ A VEREJNÝ TLAK

„Medializácia funguje dokonale. Čo sa vynesie na svetlo božie, do toho sa už boja ísť,“ spomína ironicky whistleblower, ako sa vedenie triaslo pred novinovými titulkami. Problém najprv riešil vo vnútri úradu, no nepochodil. „Nebola tu žiadna odozva.“ Preto si povedal, že musí ísť do médií. „Riaditeľ sa mi vyhrážal, že ma vyhodí. Riaditeľ nad ním mi volal, aby som tam nešiel. Aj z ministerstva mi volali,“ hovorí. Dnes hovorí, že medializácia bola správnym krokom. Veci, o ktorú v prvom rade išlo, pomohla. „To je najdôležitejšie,“ uzatvára.

Verejný tlak funguje, zhodnú sa viacerí. „Médiá zohrali korektnú úlohu. Snažili sa osloviť aj jednu aj druhú stranu, ale pochopili, kde je pravda,“ hodnotí jeden z nich. Potom, čo sa problém objavil v médiách, padali u nich na pracovisku hlavy.

Keď úradníci zametajú nekalosť pod koberec, médiá sú často jediní, ktoré s tým dokážu niečo urobiť. Donútia zodpovedných

odpovedať na otázky, ktoré predtým z pozície moci ignorovali. V situácii, keď ich kroky sledujú tisíce ľudí, musia prísť s rozumným a uveriteľným argumentom. Inak riskujú, že tlak neustoja.

Ani médiá však nie sú všeliekom. V niektorých prípadoch neprivedie vinníkov k zodpovednosti ani verejný tlak. Mnohí úradníci sedia na svojich stoličkách príliš pevne. Iným kryjú chrbát politici. Whistlebloweri napriek tomu neľutujú, že s novinármi hovorili. Obrátili sa na nich v čase, keď dostali v práci košom a ich šéfovia presne vedeli, kto vrta do osieho hniezda. To, že o prípade vedela široká verejnosť, ich chránilo pred ďalšou šikanou alebo zastrašovaním.

„Bez médií by som bol podľa mňa aj zavretý.“

„Bez médií by som bol podľa mňa aj zavretý,“ myslí si whistleblower. Chránili ho voči pomste „zhora“. Iným medializácia priniesla nové pracovné ponuky. „Vyšiel prvý článok a hneď mi volal šéf odinakiaľ, že ma od ďalšieho dňa berie,“ usmieva sa ďalší. Je však výnimkou. Podobné šťastie veľa oznamovateľov nemalo. Naopak, viacerí zistili, že po tom, čo sa prípad objaví v novinách, začnú alebo sa zosilnia v práci problémy.

Medializáciu si treba dobre rozmyslieť a byť vopred dobre informovaný aj o možných negatívach, súhlasí právnik Pavel Nechala. Odvážnym ľuďom, ktorí oznamujú nekalosti, sa venuje dlhodobo. Viacerých zastupoval na súde, pomáhal zlepšovať zákon, ktorý im má pomáhať. „Človek musí vedieť, do čoho ide,“ hovorí. S mediálnou pozornosťou totiž whistleblower nadobro stráca jednu z najsilnejších zbraní proti postihom — anonymitu.

2.2 KRÁTKE RADY NA ZÁVER

DOBRÉ RADY WHISTLEBLOWEROM

Faktorov, ktoré by odvážni ľudia mali pred oznamovaním nekalosti zvážiť, je veľa. Aliancia Fair-play preto ponúka akýsi balík základných rád, ktoré môžu pri obrane verejného záujmu pomôcť.

Cieľom by pritom nemalo byť iba efektívne vyriešenie nekalosti, ale aj znižovanie rizika, že oznamovatelia na svoju odvahu doplatia stratou práce či zdravím. Rady vychádzajú z dlhoročných skúseností Aliancie Fair-play, z príbehov whistleblowerov a z odporúčaní novinárov, právnikov či psychiatrov.

Buďte pripravení, rozhodnite sa uvážlivo a vedome

Obrana verejného záujmu so sebou prináša príkoria. Riešenie problému trvá v niektorých prípadoch dlho a nie je isté, či dopadne úspešne. Oboznámte sa so skúsenosťami iných oznamovateľov, prejdite si možné dôsledky a porozmýšľajte nad stratégiou, ako nimi prejsť s podporou a pomocou.

Poradte sa s rodinou a blízkymi

Whistleblowing dopadá aj na rodinu a priateľov. Môžu sa tiež stať terčom útokov. Pripravte blízkych na túto možnosť. Keď oznamo-

vateľ stratí podporu najbližších, príde o jedno z najsilnejších útočísk, ktoré ho v kritických chvíľach drží nad vodou. Odporúčame v skorom štádiu navštíviť aj s blízkymi psychológa a požiadať ho o pomoc a prípravu na možné úskalia. Neostávajú sami a pokúste sa obklopiť ľuďmi a inštitúciami, ktoré vám môžu pomôcť právne či psychologicky.

Preskúmajte možnosti

Je viacero možností, ako postupovať v prípade, že narazíte na problém, ktorý by ste mali nahlásiť. Zvážte hneď na začiatku vhodnú stratégiu s právnikom, mimovládnu organizáciu alebo expertom. Rozhodnite sa, či na problém upozorníte oficiálne inštitúcie. Rozhodnite sa, či ich oslovíte anonymne alebo nie. Oficiálny postup často odhalí vašu identitu alebo zúži okruh „podozrivých“. Ak sa neskôr obrátite na médiá, nadriadení či zamestnanci kontrolných inštitúcií budú vedieť, odkiaľ vietor fúka. Ako popisujeme v publikácii, každá z možností má svoje pre i proti. Pomoc právnika či experta vám pomôže lepšie sa zorientovať v tom, aké vážne vaše zistenie je, či ide o porušenie predpisov, etiky alebo trestný čin. Pomôže vám preskúmať zodpovedné inštitúcie a presondovať ich nezávislosť či históriu. Všetky tieto faktory vám pomôžu nájsť vhodnú cestu. Pomoc ponúka napríklad Nadácia zastavme korupciu či VIA IURIS.

Dôkazy

Požiadajte právnika o pomoc pri rozhodnutí, či a ako dokumentovať dôkazy. Dokumentácia je dôležitá pre vašu obranu, pre kontrolné inštitúcie ale aj pre zamedzenie manipulácie s dokumentmi, prípadne zametanie stôp. Dokumentujte prob-

lémy, aby ste mali dôkazy pre svoje tvrdenia. Myslite na to, že môžete stratiť prístup k vášmu pracovnému počítaču či rovno k pracovisku. Na stretnutie si berte svedkov. Poradte sa s právnikmi o tom, čo obstojí ako dôkaz, ale aj o tom, či môžete vyniesť z pracoviska dokument a podobne. Pomoc ponúka napríklad Nadácia zastavme korupciu či VIA IURIS.

Chráňte sa pri dokumentovaní

Myslite na to, že môžete byť viazaný mlčanlivosťou. Poradte sa s právnikom, za akých podmienok ju môžete prelomiť. Zbystriť by ste mali najmä pri dokumentoch, ktoré nie sú prístupné prostredníctvom Zákona o slobodnom prístupe k informáciám. Dávajte pozor na to, či v dôkazoch ďalej nešírite ďalej osobné údaje alebo utajované skutočnosti. Neskôr to môže byť použité proti vám. Všetky tieto otázky vám pomôže kvalifikovane rozhodnúť právnik. Dokonca i prelomenie mlčanlivosti a porušenie vnútorných predpisov môže byť súdom oslobodené, ak ste konali v dôležitom verejnom záujme. Taký verdikt neraz vyriešil aj Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu. Každý prípad však posudzuje individuálne, preto je dôležité túto otázku konzultovať s právnikom.

Nebudte sami

Snažte sa v práci získať podporu kolegov či odborov. Spoločný postup pomáha vytvoriť tlak na riešenie problému a chráni whistleblowerov pred postihmi. Ak vidíte kolegu, ktorý potrebuje podržať v podobnej situácii, ponúknite mu pomocnú ruku. Preskúmajte situáciu odborov, snažte sa odhadnúť, či by vám reálne pomohli. Takisto si urobte analýzu možnej podpory u kolegov či šéfov. Berte do úvahy, kto je zodpovedný za vami

odhalený problém a aké vzťahy má dotýčny na vysokú politiku či vysoko postavených predstaviteľov iných verejných inštitúcií alebo podnikateľov. Ak zodpovednosť siaha na najvyššie miesta, je pravdepodobné, že sa tlak na vašich šéfov a kolegov môže stupňovať a bude treba zvoliť postup mimo úradu — napríklad s pomocou médií.

Ak začnete vnútri inštitúcie, využite nový zákon

Od júla 2015 musí mať každý orgán verejnej moci zodpovednú osobu, ktorej možno kedykoľvek oznamovať nekalosti. Hovorí to Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti. Zavádza takzvaný *vnútorný systém na vybavovanie podnetov*. Pravidlo platí aj pre firmy s viac než 50 zamestnancami. Závažné nekalosti možno oznamovať aj anonymne. Zodpovedná osoba má 90 dní na to, aby ich preverila. Ak podnet nepodal anonym, oznamovateľ musí byť o výsledku preverenia informovaný. Novinka počíta aj s ochranou oznamovateľa. Keď má pocit, že bol za podanie podnetu potrestaný, môže požiadať inšpektorát práce o pozastavenie trestu na 14 dní — a obrátiť sa v tom čase na súd, aby postih zastavil na dlhšie.

Zákon v plnom rozsahu funguje až od polovice roka 2015, jeho efektívnosť a potenciál pomôcť preverí až prax.

Zvážte kontrolu zvonku

Ak sa cesta vo vnútri úradu neosvedčí, zvážte podanie na nadriadené orgány. K vašim tvrdeniam priložte dôkaz. Ak máte pocit, že nadriadené orgány zametajú problém pod koberec a nekalosť sa týka použitia verejných peňazí, môže byť správnou adresou Najvyšší kontrolný úrad. Ten však musí podnet zaradiť do plánu kontrol. Pravdepodobne sa tam dostane až

v nasledujúcich rokoch. Navyše, úrad nesmie udeľovať sankcie. Ad hoc kontrolu vykoná úrad iba vtedy, ak ho k tomu zaviazne parlament. V mnohých prípadoch existuje veľa rôznych ciest, ktoré sú menej používané. Najlepšiu z nich vám pomôžu nájsť právnici, experti alebo mimovládne organizácie. Ak ide napríklad o zneužitie eurofondov, vhodné je preskúmať aj možnosti mimo Slovenska.

S trestnými činmi choďte na políciu či prokuratúru

Ak máte podozrenie, že nekalosť by mohla byť trestným činom, obráťte sa na políciu či prokuratúru. Pri niektorých trestných činoch štát sľubuje, že vás ochráni pred šikanou v práci. Patrí k nim korupcia, podvody pri eurofondoch či verejnom obstarávaní. Novinku priniesol Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti. Ak prokurátor ochranu schváli, môžete si vybrať z dvoch možností.

Ak si vyberiete automatickú ochranu, šéf vás nebude môcť potrestať bez súhlasu inšpektorátu práce. Pred ním bude musieť dokázať, že postih nesúvisí s oznámením. Daňou za automatickú ochranu je, že whistleblower stratí anonymitu. Šéf bude vedieť, že na prokuratúru išiel on, pretože to dostane od prokurátora na papieri.

Druhá cesta ponúka ochranu až po samotnom treste. Keď má whistleblower pocit, že za cestu na prokuratúru bol potrestaný, môže požiadať inšpektorát práce o pozastavenie trestu na 14 dní — a obrátiť sa v tom čase na súd, aby postih stopol na dlhšie. Výhodou je, že zamestnávateľ by sa o podnete od prokurátora nemal dozvedieť.

Zákon bude v plnom rozsahu fungovať až od polovice roka 2015, jeho efektívnosť a potenciál pomôcť preverí až prax.

Dobre zvážte medializáciu

Keď máte pocit, že štátne inštitúcie problém zametajú pod koberec a nemáte sa kam ďalej obrátiť, zvážte médiá. Pomáhajú vytvoriť tlak na zodpovedných, aby nekalosť riešili. Buďte si vedomí dôsledkov, ktoré so sebou medializácia prináša. Whistleblowera často oberá o anonymitu a vystavuje ho silnému tlaku okolia. Slovenské skúsenosti však ukazujú, že mnohé podnety sa riešia až po medializácii a verejnom tlaku. Kvalitní novinári majú navyše nezávislosť a skutočný záujem prispieť k riešeniu.

Pozrite sa na problém očami novinára

Predtým, než oslovíte novinárov, zvážte, prečo by malo vaše zistenie zaujímať ostatných. Uistite sa, že nejde iba o váš osobný či ľudský problém. Médiá zaujímajú najmä príbehy s verejným presahom, ktoré sa týkajú spoločných pravidiel či peňazí.

Komunikujte efektívne

Vytypujte si novinára, ktorý sa vašej téme venuje. Skúste najprv jedného, neposielajte váš podnet naraz všetkým. Popíšte mu krátko a stručne nájdenú nekalosť a tvrdenia podporte dôkazom prípadne príslubom konkrétneho dôkazu. Neposielajte traktáty s desiatimi prílohami. Novinári dostávajú veľa podnetov a majú málo času na to, aby sa v nich zorientovali. Uľahčite im to. Zvýšite tak šancu, že váš podnet nezapadne prachom. Sústreďte sa na vystihnutie podstaty, v opise buďte vecní a držte sa faktov.

Komunikujte opatrne

Nekomunikujte s novinármi prostredníctvom pracovného e-mailu, ktorý vám môže kontrolovať šéf. Nevolajte im z pracovného

telefónu ani v pracovnom čase. Zbytočne sa tak vystavujete riziku. Citlivé dokumenty, ktoré by ste nezískali prostredníctvom Zákona o slobodnom prístupe k informáciám, neposielajte emailom. Radšej sa s novinárom dohodnite, že ich prinesiete osobne. Pýtajte sa ho, ako s nimi naloží. Nebojte sa dohodnúť si režim spolupráce, ktorý vás neohrozí. Platí, že presné dohody vopred robia dobrých priateľov.

Siahnite po pomocnej ruke

Ak prídu po oznámení nekalosti problémy v práci, neostávajúte s nimi sami. Rozprávajte sa o svojej situácii s ľuďmi, ktorým dôverujete. Ak na vás dopadá stres či tlak okolia, zväzte návštevu psychológa. Navštíviť psychológa nie je hanba ani stigma. Naopak, aj zdraví ľudia potrebujú pomoc pri riešení problémov spôsobených stresom či nesprávnou komunikáciou. Sociálnu či právnu pomoc ponúka napríklad Nadácia zastavme korupciu.

Zvažujte, čo a komu hovoríte

Keď hovoríte o nájdenej nekalosti, dávajte si pozor na presnosť svojich formulácií. Neprezentujte vaše domnienky ani domnienky vašich kolegov ako fakty. Nenechajte sa strhnúť emóciami a netvrdte nič, na čo nemáte dôkazy. Vyvarujete sa tak žalobám za ohováranie a poškodenie dobrého mena. Poradte sa s odborníkom, s kým a v akom rozsahu o probléme diskutovať v súkromí, rodine či medzi priateľmi a neznámymi ľuďmi.

Nenechajte sa pohltiť

Držte si od prípadu zdravý odstup. Nedovoľte, aby sa stal jediným zmyslom vášho života. Ak máte pocit, že vám prerastá cez hlavu, poradte sa s niekým, komu dôverujete, prípadne zväzte návštevu

psychológa. Nezvládať stres a tlak okolia nie je hanba. V prípade straty práce si hľadajte inú, prípadne zväžte aj iné možnosti náplne práce. Zmysluplná náplň, rozptýlenie a odstup od prípadu vám pomôžu zachovať si chladnú hlavu, sily, energiu a psychické zdravie.

ODPORÚČANIA PRE ŠTÁT

Skúsenosti slovenských whistleblowerov by mali byť pre zodpovedných varovaním. Ukazujú, že odvážni ľudia sú pri obrane verejného záujmu často odkázaní iba sami na seba. Veľakrát chýba pomocná ruka štátu či dobre nastavené pravidlá. Zákony nestíhajú, prax ich dávno predbehla.

Aliancia Fair-play preto prichádza s návrhmi na zaplátanie legislatívnych dier, do ktorých whistlebloweri pri nahlasovaní nekalostí padajú. Ak si štát túto úlohu nesplní, pripraví sa o cenné podnety, ktoré mu môžu pomôcť stopnúť plytvanie či lajdáckych úradníkov.

Posilniť právnu pomoc

Nájdenie nekalostí prináša veľa otázok, ktoré si pýtajú radu právnik. Nový Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti, ktorý funguje od januára 2015, smeruje whistleblowerov do štátneho Centra právnej pomoci. Myslí však iba na situácie, keď oznamovateľ potrebuje advokáta, ktorý by ho zastupoval v pracovnoprávnom konaní. S otázkami, ktoré má ešte pred samotným nahlásením, zákon neráta. Centrum ponúka iba základnú konzultáciu, ktorá je na špeciálne ciele otázky prikrátka.

Obdobie medzi nájdením a nahlásením problému je pritom kľúčové. Práve počas neho odvážni ľudia zvažujú, či nekalosť nechajú v zásuvke, alebo ju ohlásia. Prípadne rozmyšľajú, ako problém korektne zadokumentovať. Ak nenájdu na svoje otázky žiadne odpovede, môže ich to odradiť. Ak nájdu nesprávne odpovede, môže to zmariť úspešné vyšetrenie prípadu alebo ohroziť whistleblowera. Štát by mal v tejto fáze odvážnych ľudí podržať a dať im možnosť dôkladne sa informovať. Inak o nich príde. Nový zákon na to nemyslí.

Nepočíta ani s prípadmi, kedy by whistlebloweri potrebovali právnu radu ako svedkovia na súde. Alebo keby čelili šikanóznemu trestnému oznámeniu, pretože si dovolili poukázať na nekalosť. V praxi tak môže nastať situácia, že whistleblower pomôže štátu usvedčiť páchatela, no nepríjemné dôsledky a náklady na právnikov bude znášať sám.

Štát by mal pouvažovať i nad prípravou základného právneho bedekra pre oznamovateľov, ktorý im uľahčí orientáciu v praktických a právnych otázkach.

Ponúkať psychologickú pomoc

Zákon o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti predpokladá, že zodpovednosť štátu sa začína aj končí ochranou pred pomstychtivým šéfom. Duševnú pohodu a zdravie whistleblowerov nerieši. Postihmi v práci sa však problémy mnohých iba začínajú. Pokračujú stresom, psychickým tlakom a často končia rozpadom priateľstiev. Ako to whistlebloweri zvládajú, štát dnes nezaujíma. Počíta s tým, že ak potrebujú v situáciách súvisiacich s oznámením nekalosti pomoc, psychológovia si nájdu sami.

Hľadať efektívnejšie spôsoby, ako trestať vinníkov

Šéfovia slovenských inštitúcií zaobchádzajú s úradníkmi porušujúcimi zákon v rukavičkách. Prešľapy často prehliadajú, vinníci obídu bez trestu. Kultúra tolerovania chýb vedie k všeobecnej apatii. Je zbytočné oznámiť nekalosť, keď na konci dňa nikto nepyká. Štát by mal preto rozmýšľať, ako to zmeniť.

Jedným z receptov je zavedenie hmotnej zodpovednosti verejných činiteľov za plytvanie, ktoré daňovým poplatníkom svojim konaním úmyselne či neúmyselne spôsobia. Štát by tak vyslal jasný signál, že sa lajdáctvu nebude prizerať. Ak by šéf úradu nežiadal od vinníka peniaze späť, mohol by štát túto právomoc preniesť na prokuratúru. Odstránili by sa tak väzby a lojality medzi riaditeľmi a zamestnancami, ktorí majú byť potrestaní. Zákon by mal myslieť aj na to, kto má brať na zodpovednosť šéfa, ktorý nebude vymáhať od zamestnanca spôsobenú škodu.

Spojené štáty americké zašli ešte ďalej. Platí v nich tzv. *False Claim Act*. Keď úrady tolerujú alebo prehliadajú podvody, zákon dáva občanom možnosť konať za nich. Môžu vinníka hnať pred súd v mene štátu. Ak uspejú, štát ich odmení časťou peňazí, ktoré daňovníkom pomohli vybojovať späť.

Profesionalizovať štátnu a verejnú správu

Odvážni ľudia narážajú pri oznamovaní nekalostí na armádu politických nominantov alebo im spriaznených úradníkov, ktorí odborné argumenty berú jedným uchom dnu a druhým von. Aj preto by mal štát obmedziť politické trafiky pri výbere šéfov a zamestnancov úradov. Dôraz by mal byť kladený na ich odbornosť. Aby si štát udržal kvalitných a lojálnych ľudí, mal by

pre nich nastaviť predvídateľný kariérny rast, ktorý by závisel od dosiahnutých výsledkov a motivoval k zodpovednému plneniu pracovných úloh.

Vyzdvihovať pozitívne príklady

Veľká časť spoločnosti vníma whistleblowerov ako bonzákov. Odvážnych ľudí to zaháňa do kúta. Pýtajú sa, prečo majú riskovať prácu či pohodlie, keď sa im okolie namiesto ocenenia otočí chrbtom. Štát by mal takýchto ľudí povzbudiť a nahlas pred všetkými povedať, že si ich váži a že do kúta patria tí druhí. Politické funkcie sú spojené s autoritou a zodpovednosťou úradu, slovám politikov preto prepožičiavajú väčšiu spoločenskú váhu. Podpora z najvyšších politických poschodí je pre širokú verejnosť signálom, že whistlebloweri majú v obrane verejného záujmu silného spoluhráča. Často stačí jednoduché gesto.

ALIANCIA FAIR-PLAY

Slovenská watchdogová mimovládna organizácia so sídlom v Bratislave. Pomocou metód investigatívnej žurnalistiky poukazuje na nehospodárne, netransparentné a neetické kroky pri spravovaní verejných zdrojov. Jej cieľom je prispievať k profesionálnejšiemu, zodpovednejšiemu a otvorenejšiemu riadeniu štátu.

Vyvíja moderné technologické nástroje, ktoré pomáhajú zvyšovať transparentnosť narábania s verejnými financiami a občiansku kontrolu.

Spolu s mimovládnu organizáciou VIA IURIS organizuje ocenenie Biela Vrana, ktoré chce vyzdvihnúť odvážnych ľudí riskujúcich vlastné pohodlie pre verejné blaho či iný spoločenský prínos.

Aliancia Fair-play
Smrečianska 21
811 05 Bratislava
Slovenská republika

tel. +421 2 2073 9919

fairplay@fair-play.sk
www.fair-play.sk

Ak chcete Alianciu Fair-play finančne podporiť, aby sme sa podobným témam mohli venovať intenzívnejšie, môžete to urobiť veľmi jednoducho na **darujte.fair-play.sk/odvazni/**.

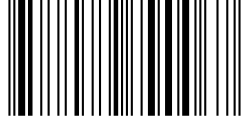
Ďakujeme.

JEDEN ZA VŠETKÝCH, NIKTO ZA JEDNÉHO

Vydala Aliancia Fair-play, o. z.
Smrečianska 21, 811 05 Bratislava,
tel. +421 220 739 919
v roku 2015 ako svoju 3. publikáciu
Prvé vydanie

fairplay@fair-play.sk
www.fair-play.sk

ISBN 978-80-89790-06-7

